

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

ved W. Christiansen, Chr. Stenz og Inger Bjørn Svensson

INDHOLD:

Lars H. Schubert:

Theodor Storm

Hans Lund:

Fysikus F. F. Ulrik og Sønderjylland

Chr. Bøgh:

Regulativ for arbejds- og fattighuset
i Hjordkær fattigkommune

H. V. Gregersen:

Bjolderup-stenens udsmykning

Sagt og skrevet

Boganmeldelser

Åbenrå folkeuniversitetsforening afholder i løbet af efteråret tre møder i Rugkobbelskolens bibliotek:

Torsdag den 5. oktober 1967 kl. 20 taler Danmarks førende middelalderhistoriker, professor, dr. phil. Aksel E. Christensen: »Mellem Vikingetid og Valdemarstid«.

Torsdag den 26. oktober 1967 kl. 20 fortæller mag. art. Ulla Haastrup om »Danmarks kalkmalerier«.

Og endelig afholdes det sidste møde i efterårssæsonen

fredag den 1. december 1967 kl. 20. Den nye, initiativrige formand for Dansk Historisk Fællesforening, inspektør ved Nationalmuseet, dr. phil. Olaf Olsen taler om: »Hedenskab og Kristendom i Vikingetidens Danmark«. – Der er gratis adgang. Alle interesserede er velkomne til møderne. *Mathea Iversen*

1967 – sommernyhed!!

FLENSBORG I BILLEDER

For første gang – en stor dansk FLENSBORG I BILLEDER!! Bogen indeholder ca. 160 helt nye Flensborg billeder, heraf mange i farver, stort format (20×26,5 cm), indbundet i lærred. Indledende tekst af Dr. Fulda, forord af byens borgmestre.

Når De blader i bogen, oplever De *Flensborg i dag*, historisk og romantisk, travl og international, og ikke mindst Flensborg i »arbejdstøjet«, idet bogen er lavet, som flensborgeren ser byen. Den helt rigtige bog til alle, som holder af den gamle grænseby. Pris DM 19,80 – d. kr. 34,65. Forsendes portofrit overalt. Betaling kan ske via dansk postgirokonto nr. 34937.

DANSK BOGHANDEL, 239 FLENSBORG,

Nørregade 74, tlf. 2 57 09

– som også eksporterer tyske bøger til hele Skandinavien

– portofrit og til originalpriser!

Fik De læst:

Hermann Clausen: Aufbau der Demokratie in der Stadt

Schleswig nach zwei Weltkriegen

»Erindringsbog af den sydslesvigske danskheds store politiker i efterkrigsårene – bondedrenge fra Eggebæk, der blev borgmester i Slesvig, landdagsmand i Kiel og forbundsmand i Bonn.« ..... DM 18,00 – d. kr. 31,50

Lorenz Rerup: A. D. JØRGENSEN – tysk udgave – en udmærket gavebog til Deres venner syd for grænsen

DM 8,00 – d. kr. 14,00

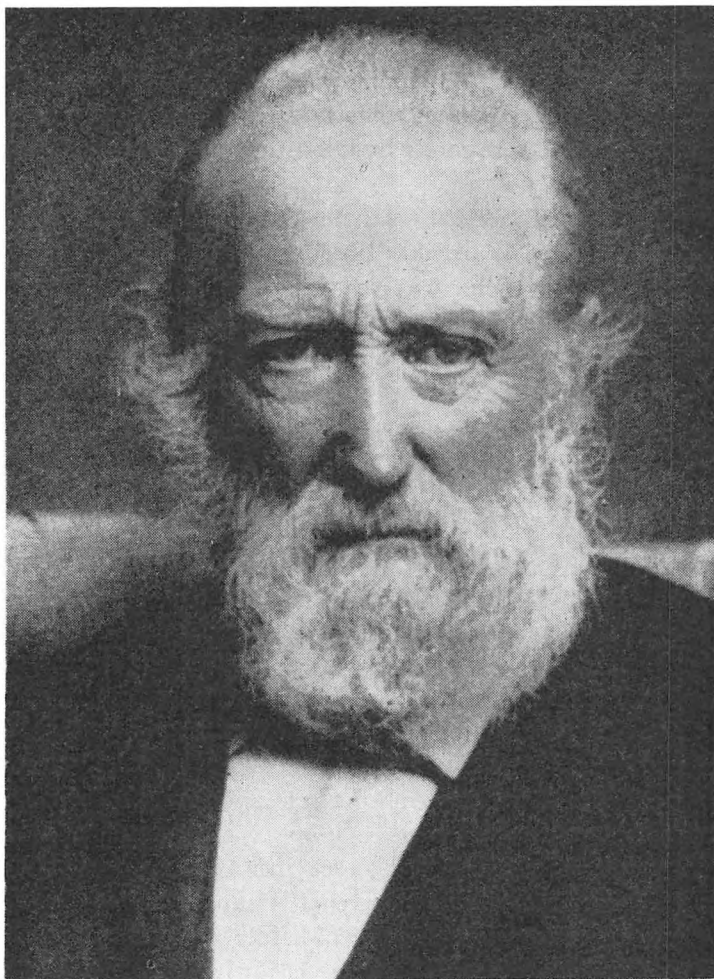
Poul Kürstein: MENS KALLE VAR I KRIG

DM 11,00 – d. kr. 19,25

SKANDIA-VERLAG N. A. Sørensen KG, 239 Flensborg,

Nørregade 74

THEODOR STORM

Husumdigteren Theodor Storm, der levede fra 1817–1888, læses ikke meget i Danmark; en række af hans værker blev oversat i slutningen af 1800-tallet, men siden er der ikke noget dansk forlag, der har interesseret sig for hans produktion. Anderledes syd for grænsen, hvor Theodor Storm ikke blot læses – selv de store varehuse fører ham i billigudgaver –, men han dyrkes ligefrem; således er der blevet oprettet et Theodor Storm-selskab.

Kontorchef Lars H. Schubert, Flensborg, fortæller, hvorledes en sydslesviger gennem hjemstavnlitteraturen mødte Theodor Storms digtning, og han slutter med træk af forfatterens liv.

Set ud fra synsvinklen Sønderjylland, altså landet mellem Kongeå og Ejderen, så hører vi fra årgangen 1907 med til dem, der snublede i starten. Politisk set hørte vi i tiden 1933–1945 til dem, der var stempede som politisk 1967-9

upålidelige og måtte affinde os med i fremmed folks trøje at stå med en skovl. Heri lå der en foragt over for os – men det gav os tillige en chance til at komme frelst igennem 12 år, vi meget nødtigt vil opleve igen.

Kulturelt og uddannelsesmæssigt har vi, set med nutidens øjne, været for- sømt og børn af en generation, i hvis lod det faldt at opleve meget som overgangsled fra tysk til dansk.

Min tyske skoletid 1914–1919 var præget af den første verdenskrig og tillige af den indstilling, at der ikke blev fortalt noget om hjemstavnen. Da jeg så kom i dansk skole, først i Asnæs Realskole på Sjælland og senere i »Hjemmet«, Mariegade 20 i Flensborg, måtte alle kræfter i første omgang koncentreres om sproget. I 1923 var det forbi med børneskolen. Nu begyndte livets skole, hvor det gjaldt om at indhente alt det forsømte og hævde sig i tilværelsen samt leve sit liv som dansk sydslesviger. Jeg stod altså overfor konsekvenserne af min beslutning i 1919: aldrig mere i tysk skole!

Typografitiden ved »Neue Flensburger Zeitung«, »Der Schleswiger« og ved »Flensborg Avis« bidrog til, at hjemstavnen kom mig nærmere. Men højskolen i Danmark gav mig det afgørende skub i den rigtige retning. I vinteren 1929/30 på Vallekilde Højskole hører jeg bl. a. om jysk hjemstavnsdigtningens mest typiske repræsentanter Jeppe Aakjær og Johan Skjoldborg – og kommer til at læse deres værker. Sammen med meget andet kommer det til at betyde en uhyre hjælp i mit vandrelærerarbejde i Sydslesvig i tiden fra november 1934 til december 1939.

Da jeg i april 1947 overtog embedet som Sydslesvigsk Forenings amtssekretær for Husum amt, påhvilede mig opgaven at varetage de danske og frisiske interesser ikke kun på fastlandet, men også på øerne. Under min første inspektionsrejse sent på sommeren 1947 kommer jeg bl. a. til Hallig Hooge, som jeg i mit radioforedrag 1952 kalder »Vesterhavets Perle«. Her finder jeg en frisk grav på den lille og meget fattige kirkegård. Det er hjemstavnsdigteren Wilhelm Lobsien, der her er stedt til den sidste hvile i 1947. Han blev født i 1872 i Foldingbro. Faderen var tysk toldembedsmand, som senere blev forflyttet til Tønder. Sønnen får sin uddannelse på seminariet i Tønder og er senere lærer bl. a. i Højer og konrektor i Kiel. Lobsien er en stor fortæller om Nordsøen, der i folkemunde også kaldes »Blanker Hans«, og hans kæreste emner er de små øer – halligerne. Han hører hjemme i kredsen Matthias Claudius, Johann Heinrich Voss, Friedrich Hebbel, Emanuel Geibel, Theodor Storm, Klaus Groth, Timm Kröger, Detlev von Liliencron og Gustav Frenssen for blot at nævne nogle, der har været med til at sætte præg på bl. a. Sydslesvig.

Efter denne rejse blev jeg inspireret til at læse nogle af Lobsiens bøger, såsom »Das Rosendach«, der har barndommen og hjemmet i Tønder som den egentlige baggrund, »De Halligpastor« og »Land unter« samt »Pidder

Lyng«. Desuden hans digtsamling »Strandblumen«. Om Lobsien er det blevet påstået, at han følte sig mere som Friser end som Nordslesviger. Her har vi efter min mening et typisk eksempel på flugten ind i det frisiske eller det slesvigske, når man ikke vil tage standpunkt til dansk eller tysk. Lobsien var tysk, men elskede alligevel Frisland og særlig Hallig Hooge.

Ved læsningen af ovennævnte litteratur kom jeg Theodor Storm nærmere. Hvad var mere naturligt end nu at søge hans spor i »Den grå by ved havet«, Husum, der var blevet mit embedssæde, se fødehjemmet på torvet overfor kirken, som er bygget af den danske arkitekt C. F. Hansen, Storms senere hjem i Hohle Gasse og på Nystaden. I den tyske skole havde jeg ikke hørt om digteren Theodor Storm, ej heller i den danske skole. Men hjemme hos mor og far i den nordlige del af Flensborg by hørte vi i adventstiden og under forberedelsen til julen om »Knecht Ruprecht«. Det var jo Storms digt, men naturligvis ikke bevidst for os børn. Men det greb os, ligesom børn i dag er optaget af »Peters Jul«. Hør bare:

»Von drauß' vom Walde komm ich her,
Ich muß euch sagen es weihnachtet sehr!
Allüberall auf den Tannenspitzen
sah ich goldene Lichtlein sitzen.
Und droben aus dem Himmelstor
sah mit großen Augen das Christkind hervor – –«

Og i »Peters Jul« hedder det blandt andet: Bedstemor fortæller:

»Hver juleaften, netop nu,
når julegrøden koger,
da vandrer – Peter, hører du? –
igennem aftenens tåger
med store kanestøvler på
den gamle jul til staden«.

I 150-året for Storms fødsel er det såre naturligt inden for hjemstavns historie og digtning at mindes ham og gøre opmærksom på hans produktion.

Den 14. september 1817 blev Theodor Storm født i Husum. Faderen, Johan Casimir Storm, var en kendt og afholdt advokat og personlighed. Moderen, født Lucie Woldsen, tilhørte ligeledes en agtet og indflydelsesrig slægt i Husum. Morfaderen var senator Simon Woldsen, gift med Magdalene Feddersen, hvis slægt stammer fra Nordslesvig.

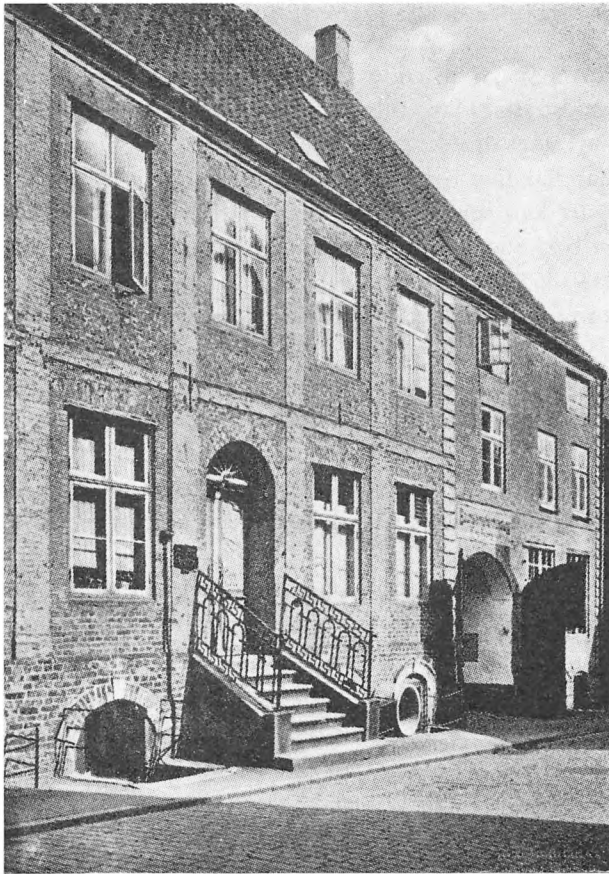
Storm har haft en lykkelig barndomstid, og herom vidner hans senere litterære arbejde. Allerede som fireårig kommer han i »Mutter Ambergs

klipskole«, for derefter at følge tidens skolegang i Husum med afslutning på gymnasiet i Lybæk. Han siger selv, at han ikke har lært noget ordentligt – og det at arbejde med sig selv har han først lært som poet. Påske 1837 begynder studierne i Kiel. Han vil ligesom faderen være jurist. Det er dog musik og litteratur, han er mest optaget af. I 1842 får han overstået sin embedseksamen og nedsætter sig med faderens hjælp som advokat i Husum. Det er dog ikke juristen, der gør sig gældende. Han bruger sine kræfter til i 1843 at få oprettet en sangforening, hvis dirigent han var selvskreven til at blive. Samme år møder han sin kusine Konstanze Esmarch, borgmesterdatter fra Segeberg, som han i 1846 blev gift med.

Allerede i sin studentertid var Storm optaget af at samle på sagn og eventyr samt stof om folkeskikke og folkebrug. Ret tidligt blev han klar over, at han ikke magtede stoffet i hele dets fylde. Den egentlige årsag til, at han lod dette materiale ligge, er nok den, at han følte digteren modnes i sig. »Martha und die Uhr« er præget af de livløse ting som væguret, lænestolen og spinderokken. Derfra går han over til at behandle mennesket og dets skæbne. 1849 skriver han novellen »Immensee« og vinder hermed sit publikum. Det er fortællingen om barndomskammeraten, senere ungdomsveninden, som han plukker skovjordbær sammen med – men da han må opleve, at hun har taget en anden, lever han i minderne og slutter med hertesukket »Dø, ak dø, skal jeg alene«.

Politiker var Theodor Storm ikke. Alligevel kunne han ikke undgå at leve med i tidens politiske bevægelser. Da den slesvigske krig 1848 – 50 var overstået, og der for første gang i umindelige tider kom et dansk styre i Sønderjylland, blev der foretaget en udrensning, der også omfattede juristerne, som allesammen måtte søge om stadfæstelse af deres bestalling. Johan Casimir Storm fik som eneste advokat i Husum lov til at fortsætte sin praksis. Sønnen, underretsadvokat Hans Theodor Woldsen Storm, var blandt dem, hvis ansøgning blev afslået med det resultat, at han besluttede at forlade hjemstavnen. Forskeren Anna Simonsen siger hertil: »Storm kunne godt være forblevet i Slesvig. Han kunne ovenikøbet være indtrådt i den danske embedsstand, hvis han havde været villig til at underskrive en erklæring om, at det var hans forsæt for fremtiden loyalt at tjene den danske konge. Men det forbød hans samvittighed ham. Han drog i udlændighed til Preussen.

Hermed er et livsafsnit 1817 – 1853 for Theodor Storm afsluttet, og et nyt, men tungt tidsrum i det fremmede fra 1853 – 1864 skal leves. Det blev præget af længsel efter den tabte hjemstavn. Storm blev ikke just modtaget med åbne arme. For at komme ind i den præjssiske statstjeneste måtte han sige ja til i seks måneder uden gage at arbejde ved en amtsret. Han valgte Potsdam, hvor han blev i tre år. I 1856 bliver han forfremmet til amtsdommer i Heiligenstadt.

Theodor Storms barndomshjem i Hohle Gasse 3, Husum.

Hans oldefar, Friedrich Woldsen, byggede huset til sin søn Simon og dennes hustru Magdalene, f. Feddersen (1766–1854), for øvrigt mens sønnen var på studierejse i udlandet. Da denne døde i 1820, flyttede datteren Lucie (1797–1879) med sin mand Johan Casimir Storm (1790–1874) og den da treårige Theodor ind til moderen, der fik stor betydning for dattersønnens udvikling.

Den højre del af huset er nu nedrevet, og skønt facaden var fredet, er trappen foran huset fjernet. Den bevarede del af ejendommen er i dag i privat eje, og indvendig er den pietetsfuldt vedligeholdt.

Der eksisterer tilsyneladende intet billede af Theodor Storms far, men det er rimeligt at notere, at det er advokat Johan Storm, der i sin egenskab af sekretær ved stænderforsamlingernes møde den 11. november 1842 i protest mod Peter Hiort Lorenzens danske tale skrev i protokollen: »Der Abgeordnete Lorenzen von Hadersleben fuhr fort in dänischer Sprache zu reden«, der i oversættelse blev til den berømte sætning: »Han talte dansk og vedblev at tale dansk«.

Medens Storm i Potsdamtiden kun fik skrevet tre noveller, lykkes det i Heiligenstadt at komme op på tolv. »Når jeg ikke kan være i min hjemstav, vil jeg leve i Heiligenstadt«, skriver han til nogle venner i Berlin. »Under juletræet« er båret af længslen efter Husum, medens »Afsides« lader læseren ane den politiske luft: Den gamle skolemester er blevet bitter ved tabet af sin søn. Han døde for sin hjemstav, som vi næsten ikke må leve for

mere; thi det forlyder, at det tyske sprog skal afskaffes. Mit virke er så sluttet.

Dog også disse år går til ende. Den 12. marts 1864 kommer Storm sammen med sin ældste søn Hans tilbage til Husum.

Hermed er vi nået til det tredie afsnit i Storms liv, nemlig perioden 1864 – 1880. Da han har fået Konstanze og børnene hjem, fyldes han med glæde og angst, thi det kan for ham ikke være anderledes, end at der må betales noget for den lykke igen at være hjemme. Det skete også. Konstanze dør i barselseng maj 1865. Nu blev musikken hans trøst. Dog, hvem der ved læsningen af Storms noveller har lært hans sjæleangst for ensomheden at kende samt følt hans behov for familieliv, vil ikke undres ved at erfare, at han året efter giftede sig påny. En Husum-pige, Dorothea Jensen, blev hans anden kone. Han havde kendt Dorothea allerede før Konstanzes død, og forholdet havde været årsag til megen lidelse for dem alle tre. Hun påtog sig at bevare hjemmet for Storm og børnene, ialt tre sønner og fem døtre. Meget senere har Storm til en ven meddelt, at han i sin poesi og i sit liv altid har delt sig mellem de to kvinder.

Nu skulle man tro, at der faldt ro over digteren. Men nej! I politisk henseende var han skuffet over udviklingen. Herom fortæller digtet »Antwort«:

»Nu er det blevet, som du ville.
Hvorfor tier du da nu?
Det må historien berette,
dog ingen digters glade mund.«

Amtsdommer Storm passer sin daglige gerning. Poeten skjuler sig i sit lønkammer. Det blev en såre frugtbar periode med digte og noveller.

På kirkegården i Husum er der rejst en mindesten over faldne danske soldater fra kampen om Frederiksstad i 1850. Det har hos Storm givet sig udtryk i følgende vers:

»Sie halten Siegesfest, sie ziehn die Stadt entlang.
Sie meinen, Schleswig-Holstein zu begraben.
Brich nicht, mein Herz! Noch sollst du Freude haben.
Wir haben Kinder noch, wir haben Knaben,
Und auch wir selber leben. Gott sei dank!«

En helt anden Storm finder vi i digtet »Aus der Marsch«:

»Der Ochse frißt das fette Gras
und läßt die groben Halme stehen,
Der Bauer schreitet hinterdrein
und fängt bedächtig an zu mähen.
Und auf dem Stall zur Winterzeit

Mindestuen for Theodor Storm i »Ludwig Nissen Haus«, Nordfriesisches Museum i Husum. Ved det prunkløse skrivebord blev næsten hele hans produktion til.

wie wacker steht der Ochs zu kauen!
Was er als grünes Gras verschmäht
das muß er nun als Heu verdauen.«

Men det er digtet om »Den grå by ved havet«, der for alle tider har knyttet Theodor Storms navn til Husum – hør selv:

»Am grauen Strand, am grauen Meer
und seitab liegt die Stadt.
Der Nebel drückt die Dächer schwer,
und durch die Stille braust das Meer
eintönig um die Stadt.

Es rauscht kein Wald, es schlägt im Mai
kein Vogel ohn' Unterlaß.
Die Wandergans mit hartem Schrei
nur fliegt in Herbstesnacht vorbei.
Am Strande weht das Gras.

Doch hängt mein ganzes Herz an dir,
Du graue Stadt am Meer.
Der Jugendzauber für und für
ruht lächelnd doch auf dir, auf dir,
Du graue Stadt am Meer.«

I året 1867 skriver Storm novellen »In St. Jürgen«. Rammen er alder-

domshjemmet i Østerende. Når man sætter sig på en af bænkerne i de den dag i dag idylliske omgivelser, er det, som om man hører gamle Agnes Hansens og Harre Jensens tale i vindens stille sus. To menneskeskæbner der er præget af afsavn, stabilitet og trofasthed. På sin 65-års dag sidder Agnes endnu og venter på Harre. Han er draget ud for at dygtiggøre sig og tage mesterprøven. Stedfaderens konkurs ødelagde de unges planer. Nu har hun pengekisten med alle værdipapirer og gør resultatet op: »Skatten er igen samlet, men lykken, der engang var i kisten, er der ikke mere«.

»Pole Poppenspåler« blev til i tiden 1873/74. Et helt andet milieu bringes læserne ind i. Det er de farende folk og deres dukketeater, som i denne novelle levendegøres på en sådan måde, at det bliver de menneskelige træk, der fanger vort sind.

Årene i Husum var for Storm gledet hen i stilhed uden ydre tildragelser og forandringer. I året 1874 dør faderen 84 år gammel. Da moderen dør fem år senere, begynder Storm at tænke på sin egen livsaften. Ingen kender den egentlige årsag til, at digteren efter at være bleven pensioneret, beslutter sig til at flytte fra Husum for at bosætte sig i Hademarschen i 1880. Han trængte måske til en fornyelse og fik jo også lov til endnu i otte år at leve et virksomt liv. I tiden 1881 – 1885 skriver han seks noveller og i året 1885 bliver han færdig med den historiske novelle »En fest på Haderslevhus«.

Her er dramatik båret af en farvestrålende skildring; handlingen foregår i det 14. århundrede og udspilles mellem slotsherren på Haderslevhus, den slesvigske ridder Hans Ravenstrup, hans datter, medlemmer af den Schaumburg'ske og Lembek'ske slægt.

Grundmotivet i »Der Schimmelreiter« er menneskets evige kamp mod havets elementer. Storm har siden 1886 arbejdet med dette omfattende stof og giver os et billede af vestkystens befolkning samt dens levevilkår.

Hermed har Storm sat kronen på sit værk. Han formåede det først i sine sidste leveår langt borte fra sin kære by Husum. Men han kom tilbage. Den 7. juli 1888 blev han stedt til hvile på St. Jürgens kirkegård i Østerende.

På museet »Ludwig Nissen Haus« er der indrettet et »Theodor Storm værelse«, hvor man foruden stuens møbler og billeder også har lejlighed til at se en del manuskripter fra de 58 noveller, eventyr og digte, der udgør digterens produktion.

Lars H. Schubert.

LITTERATUR:

Af den meget omfattende litteratur har jeg bl. a. brugt følgende materiale:

Friedrich Düsel: Theodor Storm. Sämtliche Werke in sechs Bänden. Verlag von Th. Knaur Nachf. Berlin-Leipzig. Uden årstal.

Anna Simonsen: Theodor Storm og Danmark. Sønderjydske årbøger 1950. I halvbind, side 140–152. *Schriften der Theodor Storm Gesellschaft I–II* 1952 og 1953. Westholsteinische Verlagsanstalt Boysen & Co., Heide in Holstein.

Max Rasch: Die verwandtschaftliche Verknüpfung Theodor Storms mit Nordschleswig. 1953. Privatdruck Gustav Rothe, Tondern.

Felix Schmeißer: Alt-Husumer Bilderbuch. 1939. Verlag Buchdruckerei Friedrich Petersen, Husum.

Fysikus F. F. Ulrik og Sønderjylland

Fhv. forstander Hans Lund, Tanderupgaard, skriver om den særprægede læge, fysikus F. F. Ulrik, som på mange punkter var forud for sin tid. Han arbejdede et tiår i Tønder, 1854–1864, og søgte bort fra byen efter krigens afslutning. Hans modvilje mod tyskerne var så stor, at han ændrede sit navn fra Ulrich til Ulrik.

Det er først og fremmest for sin indsats i vort sundhedsvæsen, fysikus Ulrik vil være kendt, men man vil under sysselsættelse med Danmarks historie i den sidste halvdel af 19. århundrede også på andre områder gang på gang støde på hans navn. Det er hændt mig på det sidste i forbindelse med Askov Højskoles, brugsforeningernes og Sønderjyllands historie. Det er om hans forhold til Sønderjylland, der her skal berettes, men det vil være rimeligt forinden kort at fortælle hans levned.¹

Han er født i København 1818 som søn af kaptajn i søværnet G. F. Ulrich og Henriette Mourier. Faderen havde nogle år været konsul eller lignende i »Sørøverstaten Algier«, men udnævntes et halvt år efter sønnens fødsel til toldforvalter i Frederiksstad. Her kom Frederik Ferdinand til at leve sine børneår. Han kom først i en hollandsk børneskole og senere i den lutherske almueskole. Undervisningssproget var højtysk, men omgangssproget var plattysk. Dog var der her som i Hertugdømmets andre byer to ugentlige timer i dansk, men de blev forsømt. Tilslutningen var frivillig, og det var kun få, der gjorde brug af dem. Ulrik mindes, hvordan de fik lov til at lege det meste af tiden, indtil læreren tilsidst kaldte dem ind for at læse et stykke af en læsebog op for dem.

De blandede sprogforhold vakte tidligt den opvakte drengs opmærksomhed, og han har som gammel mand i »Sønderjyske Årbøger« 1894 skrevet en lille opsats herom², fremkaldt af P. Lauridsens afhandling »Vort folks sydgrænse« sammensteds. Her fortæller han: »Om fredagen var der torvedag, og mens vognene holdt på torvet, stod folk fra landet, mænd og kvinder, især dog disse, på begge sider af Prindsensgade, en af de to hovedgader, der fra torvet fører imod syd, med landbrugsprodukter som smør, ost, æg, fjerkræ, grøntsager m. m. Jeg mindes nu, at der, når vi fulgtes med pigen, der skulle gøre et eller andet indkøb, dør traf flere koner, der gerne stod samlede og var iført en særegen, fra de andres afvigende dragt. Jeg kunne godt påvise stedet, hvor de plejede at stå. Mens de nu vel forhandlede med pigen på plattysk, det sprog, hvori de selvfølgelig tiltaltes af hende, talte de indbyrdes et sprog, som vi dengang kaldte dansk, skønt det sikkert har lydt noget

1. En levnedstegning af Ulrik findes ikke. Til hans 90-årsdag udgav familien en lille bog med en række artikler om hans liv og gerning. Mærkeligt nok omtales den ikke i prof. L. S. Fridericias biografi af ham i Dansk Biografisk Leksikon.
2. Han kaldes her fejlagtigt J. Ulrik.

afvigende fra det, vi talte med vore forældre. Denne iagttagelse gjorde et stærkt indtryk på os, og jeg mindes, at jeg talte om den i hjemmet, og at min fader dengang udtalte den formodning, at det vel måtte være en dansk koloni, der engang i tiden kunne være kommet til Ostensfeld. De faktiske og historiske forhold var den gang upåagtede, og før 1830 eksisterede der ikke noget fjendtligt forhold mellem dansk og tysk.«

Han beder om optagelse af denne lille tilføjelse til P. Lauridsens artikel, »da det forekommer mig, at det har en vis interesse, at det danske sprog endnu i slutningen af tyverne, ialtfald inden 1830, taltes i Østen Fjolde.«

Opholdet i Frederiksstad fik en brat afslutning ved faderens død i 1830, og året efter flyttede moderen med sine børn til København. Det voldte vanskelighed at få den plattysk-underviste dreng optaget i københavnske skoler, og han forberedtes derfor privat til studentereksamen, som han tog i 1835. Lægeeksamen bestod han 1840. Efter en kort tid at have været læge på Almindeligt Hospital, hvor han blev angrebet både af tyfus og af tuberkulose, flyttede han 1842 til Hobro som praktiserende læge og genvandt her sit helbred. 1843 giftede han sig med en datter af proprietær Henrik Stampe Schou (1817–93). Den lille by fik snart den unge læges initiativ at mærke. Han fik plantet en lille plantage ved byen, og han gav stødet til oprettelse af Hobro sparekasse³. Særligt interesserede sundhedsvæsenet ham, og kun 29 år gammel udsendte han et forslag til en reform af Danmarks sundhedsvæsen, »et forslag, der fik megen betydning i det følgende halve århundredes diskussioner om dette spørgsmål«, skriver prof. Fridericia i Biografisk Leksikon. Det var vel denne interesse for sundhedsvæsenet, der i forening med minderne fra Vestslesvig fik ham til at søge embedet som fysikus i Tønder. Han udnævntes i 1854 og blev nogle år efter medlem af det slesvigske sanitetskollegium.

Om årene i Tønder skal der senere fortælles. Krigen betød afskedigelse fra embedsgerningen og overflytning til København, hvor han begyndte at oparbejde en praksis, men allerede 1865 kom han i sundhedsvæsenets tjeneste og var kommunelæge til 1890. Utrætteligt arbejdede han i denne tid på udbedring af sundhedsforholdene i hovedstaden – 1867–73 som medlem af borgerrepræsentationen – og der er næsten ikke et område indenfor sundhedsvæsenet, hvor hans indsats i disse år ikke mærkedes. Professor Fridericia siger om ham, at han i udtalt grad var »Socialhygiejniker«, inden denne betegnelse var opfundet. Det skal lige nævnes, at han i 1865 i samarbejde med arbejderne hos Burmeister og Wain dannede »Arbejdernes Byggeforening«, der indtil 1893 havde købt og bygget for syv millioner kr. og skabt over tusinde hjem⁴. Samtidig var han medlem af bestyrelsen for »Lægeforeningens Boliger«, hvor han i 1888 afløste stifteren læge Emil Horneman som

3. F. F. Ulrik ved hans 90-års fødselsdag, s. 15 ff.

4. Ulrik: Brev til L. Schrøder 19/12 1893.

formand. – På et område mere møder vi hans navn. Han var fra sin Tønder-tid ven med provst Sonne, der i 1864 flyttede fra Møgeltønder til Thisted. Det var her, Sonne ved mødet med den sociale nød i arbejderkredse kom ind på tanken om dannelse af en brugsforening til deres hjælp. Ved udformningen af sine planer, der førte til dannelsen af brugsforeningen i Thisted 1866, søgte han støtte og hjælp hos Ulrik, der kendte noget til engelske forhold, idet han i disse år arbejdede med en prisopgave stillet af finansministeriet om nytten af syge- og alderdomsforsørgelseskasser og herigennem var ført til at syselsætte sig med Robert Owens forsøg med brugsforeninger og byggeforeninger⁵. Severin Jørgensen tillægger hans indsats så stor betydning, at han kalder ham »en af andelsbevægelsens banebrydere i Danmark.«

Ulrik glemte aldrig sine lykkelige manddomsår i Tønder, og han vedblev at følge Sønderjyllands skæbne lige til sin død. I sine breve giver han gang på gang udtryk for sin kærlighed til landsdelen i ord, der er stærkere, end man sædvanligt finder den hos denne forbeholdne mand. Mod tyskerne og deres regimente nærer han en dyb uvilje. Et udslag heraf var det, at han i 1864 ændrede sit navn fra det tyske Ulrich til Ulrik – hans børn brugte begge betegnelser.

Som Hobro havde oplevet det, oplevede Tønder nu i årene efter 1854, at der med den ny læge var kommet en mand med initiativ og handlekraft til byen. Allerede i 1855 fik han oprettet et sygehus ved byens østerport med plads til tolv patienter – det blev med udvidelser ved med at være byens sygehus til 1898. To år efter fik han stiftet den borgerlige syge- og hjælpe-kasse og igen to år efter en pogeskole, »Asylskolen«. I 1861 medvirker han ved oprettelsen af »Tønder private Realskole«^{5a}. Han skabte bedre forhold for de gamle på byens hospital og var i det hele småfolks ven og støtte⁶. Redaktør Skovrøy har fortalt, at han engang omkring 1908 talte med en gammel kone om, hvorvidt hun huskede dr. Ulrik. »Om jeg kender ham?.

5. Håndbog for Brugsforeninger. 2. udg. 1901, s. 174–188. Preben Dollerup: Brugsforeningerne 1866–1876.

5a. Nyholm i Sønderjysk Månedsskrift 1957, s. 24–26.

6. Werner Christiansen i »Jyske Tidende«, febr. 1955 og i »Vestkysten« 28/8 1954, P. Skovrøy i Fødselsdagsbogen s. 22–26.

Ja, ham glemmer jeg aldrig. Jeg kan sige Dem, hvad han sagde til mig, da min mand lå syg, og jeg bad om regningen: Min kære lille mor! Når den er syg, som skal fortjene brødet, hvem skal så betale regningen. De skylder mig ikke noget. Ja, det sagde han, jeg husker ordene hvert et. Herregud, Ulrik – – men han må da være død for længe siden. Ikke? – 90 år! Å, nej da, nej da, hils ham fra madam Hecht.«

Tønder var i disse år gennem modsætningerne mellem nationaliteterne og mellem de danske embedsmænd indbyrdes noget af en heksekedel, men Ulrik synes ikke at have taget aktiv del i stridighederne, og han har øjensynligt haft venner både blandt de nationalliberale og blandt de grundtvigske lærere og var især knyttet til pastor Dahl. I det nationale holdt han sig ikke passivt tilbage. Han skrev artikler i »Dannevirke«, der fra 1855 fik den ultra-nationalliberale Godske Nielsen til redaktør, og i 1856 »stiftede han Vestslesvigs Tidende«, som der står i Biografisk Leksikon. Om denne nybegyndelse er sket på hans initiativ, kan vist ikke påvises, men han kom i alt fald til at yde en væsentlig hjælp ved starten ved at skaffe penge til foretagendet. Han synes i efteråret 1856 at være rejst til København for at søge at skaffe penge til et påtænkt blad, og her erfarede han, at der var en restkapital fra indsamlingen til støtte for de under ministeriet Ørsted afskedigede embedsmænd. Da ministeriet Ørsted kun fik en kort levetid, blev hjælpen overflødig, og bestyrelsen for indsamlingen bekendtgjorde da, at bidragene kunne afhentes igen. Men der var penge, der ikke blev hentet, og de udgjorde ialt 1200 rdl. Det lykkedes nu Ulrik at få disse penge samt 100 rdl. ekstra fra professor Krieger overladt til at realisere sine bladplaner⁷. Man fandt en redaktør i faktor L. P. Larsen, der havde arbejdet hos Fr. Fischer i Aabenraa og var anbefalet af denne; han fik tilladelse til at begynde et bogtrykkeri i enklavebyen Møgeltønder, og herfra udgaves så fra 1. nov. 1856 »Den vestslesvigske Tidende«, et lille 4-sidet blad med 8 spalter. Cornelius Appel skrev indledningsartiklen, og han og hans venner, de senere klosterbrødre, fandt her et organ til udbredelse af deres tanker. Om Ulriks forhold til disse og til bladets ledelse i det hele foreligger der ingen oplysninger. Men det lykkedes, som Ulrik selv siger det, Larsen med stor flid, nøjsomhed og ihærdighed under yderst ugunstige forhold at vinde fodfæste for sit blad.

Men så kom 1864, og alt blev anderledes. Fastelavnssøndag drog de sidste danske soldater gennem byen, og så tog den tyske pøbel herredømmet. De danske embedsmænd flygtede til omegnen, men Ulrik blev – han skulle, som dr. Hjelholt har skrevet det⁸, vise sig som den modigste af de tønderke embedsmænd. Der foreligger flere beretninger om begivenhederne i byen i disse

7. Ulrik til legatbestyrelsen 8/3 1900 (H. P. Hanssens arkiv).

8. Sønderjyske Årbøger 1929, s. 192.

Det gamle sygehus i Tønder (nu Østergade 73), opført 1855 på Ulriks initiativ. Byggesummen, der skulle udredes af Vajsenhuset og Hospitalet, udgjorde 3798 rigsdaler. Der indrettedes fire sygestuer med plads til 12 patienter. Desuden fandtes en mindre lejlighed til en opsynskone, der skulle tilse de syge, samt forestå den daglige økonomi.

dage⁹. Jeg tager som eksempel, hvad pastor Lützhøft i Bylderup fortæller i et brev af 10. 2. 64.: »Nu er også Physicus fordrevet fra Tønder, det gik helt teatralsk til. En købmand Johansen styrtede ind ad døren – Ulrik boede Østergade 18 – som for at rive ham ud til pøbelen, som slog hans ruder ind; da sprang hr. Todsens af sikkerhedskomiteen til med de ord: »Vejen til Physicus går over mit lig«. Købmanden fjernede sig, og hr. Todsens anmodede da Physicus på det venskabeligste til at forlade byen, hvad han også gjorde med de ord: »Det varer ikke mange dage, inden De har mig igen!«¹⁰. Han tog ud til Rørkær til musiker Andresen, men sidst på ugen vendte han og de andre embedsmænd tilbage.

Men overfaldet på Ulriks hus fik et efterspil. Ulrik forlangte af magistraten, at den skulle besøge og bekoste ruderne indsat, men det nægtede den, og huset blev så stående, som det var, beslået med brædder og måtter for vinduerne – »som en skamstøtte for tønderanernes rå pøbelstreger!«, som Lützhøft skriver. Men så kom i april meddelelsen om, at den preussiske kronprins, der lå i kvarter i Flensborg, ville besøge Tønder, og dermed blev situationen vanskelig. Ulrik var stejl, og magistraten ville ikke bøje sig,

9. I sine erindringer, der findes i Landsarkivet, har dommer H. Gjessing på grundlag af sin moders beretning meddelt, at anledningen til Ulriks forbliven var hensynet til købmand Olufsens hustru, der ventede sin nedkomst, og man måtte forudse en meget vanskelig fødsel – den kostede nogle dage efter både moder og barn livet. »Da Ulrik taler til den ophidsede pøbel, henviser han til sin patient – han kan ikke rejse, men skal tage til Møgel-tønder næste dag; derfra kan han tilse hende.«

10. Sønderjyske Årbøger 1936, s. 269 ff.

men så fandt den på, at der foran Ulriks hus blev lavet en stor dekoration af grantræer m. m., der dækkede hele facaden, og dermed var situationen reddet¹¹. Hvem der kom til at sætte ruderne ind, ved jeg ikke.

Ulrik var dansk embedsmand og måtte regne med ikke at kunne fortsætte under de nye forhold. Det var dog først i juli afskedigelserne kom, 13. juli blev han afsat som medlem af sanitetskollegiet, 30. juli som physicus i Tønder physicat¹². Han tænkte at kunne blive i Tønder som praktiserende læge, men det viste sig vanskeligt, og den 6. 9. skrev han til borgmester Kiær: »Nu har jeg omsider bestemt mig til at opgive Tønder, jeg har nu indset, at jeg ikke vil kunne få mit brød uden daglig ærgrelse, og jeg vil ikke lade mit sind forbitres deraf. Jeg søger nu at gøre så mange af mine ejendele som muligt i penge, søger distriktslægeembedet i Nykøbing på Falster, og ifald jeg ikke får det, har jeg besluttet at prøve min lykke i København.« Det blev som nævnt til det sidste.

Når han ikke fik den fornødne praksis i Tønder, skyldtes det den nationale ophidselse i byen, der fik selv småfolk, som han havde hjulpet, til at glemme, hvad de skyldte ham, og det forbitrede ham hans sind. Han havde ikke vundet sig lutter venner. Myndighederne lå han tit i strid med, og han var skarp mod jordemødrene. Dommer Gjessing, hvis fader, advokat Gjessing, var hans nære ven, kendte ham fra sit hjem i Tønder og også fra senere år, idet hans søster Astrid var gift med Ulriks yngste søn, og han giver i sine erindringer denne karakteristik af ham: »Han var en god selskabsmand, han var ret talende og havde altid en del problemer at drøfte, og han var stærkt interesseret i alle nye tanker og fremskridt, men han kunne være noget pågående og drillende overfor folk, der ikke var enige med ham eller sagde ham imod, og det er sikkert forklaringen på, at ved siden af de mange, der satte ham særdeles højt, var der en del, der var ham uvenlig eller fjendtlig sindet, og det gav sig udslag i 1864.«

Hvornår opbruddet fra Tønder fandt sted, kan jeg ikke se, men han kom, inden han endelig skiltes fra Sønderjylland, med i en ejendommelig aktion. Fredspræliminærene var bleven bekendtgjort i august og havde vakt megen uro. Det blev da besluttet i København at sende en deputation af nordsløviger til Paris for at formå kejser Napoleon til at gøre sin indflydelse gældende til gunst for det danske Slesvig. Den blev hurtigt sammensat – efter hvilket princip er det svært at få øje på. Den kom til at bestå af billedhugger Klewing fra Flensborg, ølbrygger Hansen fra Haderslev, gårdejer Simon Nielsen fra Kærbølling i Rejsby, den unge Fred. Høyberg fra Visby, som H. A. Knudsen vist stillede i sit sted, og Ulrik. Redaktør Bille og grosserer D. B. Adler hjalp dem med rejsen og ledsagede dem, men i Paris overtog den mærkelige privatiserende udenrigsjournalist Jules Hansen (»Spidsmusen«),

11. Gjessings erindringer.

12. Meddelelser om begivenhederne i Slesvig siden den preussiske invasion s. 267.

der i april af en kreds af nationalliberale var blevet sendt til Paris, føringen¹³. De tog af sted sidst i september, men måtte vente fjorten dage, før deres henvendelse kunne behandles i det franske statsråd. Høyberg og Ulrik delte værelse, og Høyberg fortæller, at Ulrik til langt ud på natten lå og indøvede sætninger efter en fransk ordbog. Ventetiden blev brugt til at stifte bekendtskab med storbyen, men Jules Hansens og nordslesvigernes smag viste sig ikke altid at falde sammen. De traf en del danske, blandt dem frk. Zahle, der var i Paris for at finde en fransk lærerinde til sin skole. Høyberg mindedes som gammel mand, hvordan han havde promeneret med frk. Zahle under armen på boulevarderne. De havde valgt Klewing til ordfører, og alt hvad de opnåede var, at han blev modtaget i audiens hos udenrigsministeren Droyun de Lhuys og fik et intetsigende svar på deres adresse fra ham¹⁴.

Da de danske embedsmænd forlod Tønder, havde Ulrik ikke megen tilknytning til byen mere. Hans forbindelse blev næsten alene advokat Gjessing, der blev i byen til sin død i 1882. Hans breve til Ulrik opbevares nu i landsarkivet. Brevene bringer oplysninger om afviklingen af Ulriks forhold – blandt andet salg af et par marskfenner – om private familie-oplevelser og noget bynyt. Men ind i alt dette, der ikke kan påregne større interesse, er der omtale af en lille opgave, Ulrik og Gjessing var fælles om. Det var forvaltningen af de før nævnte Ørstedske penge. De var anbragt i »Den vestslesvigske Tidende«, og det voldte en årrække ingen vanskeligheder. Men så døde redaktør Larsen i 1870, og det gav københavnerkomiteen, der vist bestod af de gamle folk fra »Syvstjernen« i 40'erne, og af hvilke nu kun prof. H. N. Clausen og grosserer Meinert var tilbage, anledning til at overdrage pengene til Ulrik og Gjessing til dannelse af et legat til værn om det danske sprog i Sønderjylland – de kunne så supplere sig med mænd efter eget valg. De fandt i redaktør Willemoes fra Flensborg en mand, der ville overtage både trykkeriet og bladudgivelsen, men han fik ekstraordinære vanskeligheder at kæmpe med. Han var den ene af de fire sønderjyder, der i august 1870 fængsledes efter dyrskuet i Visby og sad fangen i Lötzen i tre måneder, og han viste sig som en dårlig økonom. Med en dom på fire måneder hængende over hovedet forlod han landsdelen sidst i 1871. Man kunne ikke finde nogen til at føre bladet videre, og man solgte så bogtrykkeriet til boghandler Dröhse i Tønder for 800 rdl. Kapitalen, der oprindeligt var på 1300 rdl., bragtes først efterhånden op på omtrent den gamle størrelse, så Ulrik i 1880 kunne gøre stillingen således op: Restlån hos Dröhse 900 kr., obligationer 1200 kr., bankbog 102 kr. Dertil kom så samme år en lille tilvækst på 270 kr. fra en bankbog tilhørende den forrige dramatiske for-

13. Om rejsen se Fr. Høyberg: Gennem 80 år, s. 50–60. – Aage Friis: Den danske regering og Nordslesvigs genforening med Danmark I, s. 42–43.

14. Fr. v. Jessen: Frankrig og § 5 (1919), s. 113.

ening i Tønder, som købmand Olufsen i Tønder overgav til Ulrik. Det lykkedes denne at få pengene udbetalt hos Bikuben, hvor de henstod, selv om de egentlig var inddraget. Man kunne nu i al beskedenhed begynde at yde støtte til nationale formål, og bogsamlingerne i Rørkær og Møgeltønder fik hver 100 mk. Men i 1882 kom der bud efter en større sum, idet Skovrøy da begyndte udgivelsen af »Vestslesvigs Tidende«, og han fik i 1882–83 ialt 1846 kr. som rentefrit lån, at afdrage med 100 mk. årligt. Da »Flensborg Avis« i 1885 overtog bladet, fulgte lånet ikke med – det blev et personligt anliggende mellem Skovrøy og legatet. I 1899 var hans lån nedbragt til 700 kr., og legatet ejede dertil 2400 kr. i 3½ %'s obligationer samt 145 kr. i bankindskud. Det var jo ikke store ting, legatet havde at disponere over årligt, men en lille håndsrækning kunne der ydes, f. eks. til bogsamlingen i Rørkær, til Gissemanns enke i Løgumkloster til udstyr af en sal, til abonnement på Nordslesvigs Børneblad. Men da Skoleforeningen dannedes i 1892, gik pengene mest dertil.

Ulrik og Gjessing havde, som de havde fået anvisning på det, suppleret bestyrelse med nogle mænd fra Tønderegnen – først dr. Friis i Tønder, købmand Madsen og købmand P. Olufsen sammesteds. I 1881 optoges i stedet for de to første kniplingshandler D. Hansen, Møgeltønder, og gårdejer Holm, Südfeld. Da medlemmerne i Tønder og Møgeltønder var temmelig passive, bad Ulrik i 1890 H. P. Hanssen om at indtræde i bestyrelsen. I 1898 bestod denne af D. Hansen (Møgeltønder), H. P. Hanssen og Ulrik. I dette år¹⁵ henvendte Ulrik sig til forstander L. Schrøder i Askov og bad ham gå ind i bestyrelsen med den begrundelse, at det vil være rigtigt, at kapitalen bliver i kongeriget »for at forebygge mulige indgreb fra prøjsiske autoriteter«, og at der derfor bør tænkes på en afløser af Ulrik, der nu er 80 år. Til denne post har han nu tænkt sig Schrøder, bl. a. fordi det i sin tid sekundært havde været tanken at knytte legatet til Rødding – H. N. Clausen havde som medlem af »Syvstjernen« medvirket ved denne skoles oprettelse, og han havde vist sin interesse for skolen ved i 1853 at oprette et boglegat for elever fra skolen. Renterne heraf uddeles den dag i dag¹⁶. – Det vil under disse forhold være rimeligt, at legatet for fremtiden »henlægges under Askov Højskoles bestyrelse at varetage kapitalens anvendelse for sit formål«¹⁷. Schrøder indvilligede i at indtræde i bestyrelsen, men han kom ikke til at fungere som kasserer »eller skatmester«, som Ulrik kalder det, idet han døde i 1908, og Ulrik overlevede ham i ni år og først døde i 1917, 99

15. Brev 1/6 1898 (Schrøders arkiv, Kgl. Bibl.).

16. Om H. N. Clausens legat se Hans Lund i Rødding højskoles årsskrift 1943, s.46–51.

17. Ulrik havde forbindelse med L. Schrøder i alt fald fra 1893, da han sendte Askov højskole den første af de store boggaver, som han vedblev at forsyne skolens bibliotek med fra sit eget, sine sønners og venners kreds. I den første sending er der mest bøger af historisk og sprogligt indhold om »vore sorgers, vore ønskers land Sønderjylland«. Senere fyldte tidsskrifter af lægevidenskabeligt og militært indhold godt op i boggaverne. (13. og 30. 3. 1899.)

år gammel. Det er jo nok, skriver han ved en anden lejlighed til Schrøder, »en sag af mindre betydning, men jeg har dog hygget om den i mange år i håb om derved at skabe en varig støtte for en god sag, en livssag for os alle«¹⁸.

Ved Schrøders død indtog Jacob Appel sin svigerfaders plads i bestyrelsen. I 1909 døde kniplingshandler D. Hansen, og Ulrik bad da, 20. 2. 1910, Appel og H. P. Hanssen om at foreslå en sønderjyde »i stedet for vor bortgangne fælle«. Hvem det blev, kan jeg ikke oplyse. Det er kun spredt, hvad der foreligger om legatets virksomhed i tiden efter 1909 – ifølge regnskabet af 1909 er hovedstolen nu vokset til 5400 kr., delvis ved gaver bl. a. fra Ulrik selv, og det synes, som om det er Nordslesvigs Skoleforening der nyder godt af renteindtægterne. Forbindelsen med denne forening blev så fast, at legatbestyrelsen 19. 3. 1913 overdrog Skoleforeningen en kapital på 3000 kr. i 3¹/₂ %'s obligationer. Dette oplyses i en lille bog, Hans Jepsen Christensen fra 1912 har ført over »gaver og fond« i Skoleforeningen, og her nævnes, at den 19. 3. 1913 fra »Værneforeningen for dansk sprog i Sønderjylland« ved fysikus Ulrik har modtaget disse obligationer. Hvad der blev af den øvrige formue, har jeg ikke kunnet få oplyst. Formodentlig er den også skænket til Skoleforeningen (ved genforeningen).

Det var ikke meget, de fordrevne embedsmænd kunne udrette for det tabte land, men de kunne dog være med til, hvor de færdedes, at holde Sønderjyllands navn levende. Skulle der støttes, gik man ikke forgæves til dem. Ulriks liv er et smukt eksempel herpå. Hans virksomhed var ikke indskrænket til forvaltninger af det lille legat. Han var fra starten medlem af »4 S.« (Studenter-samfundets sønderjyske samfund) og han var blandt dem, der lagde grunden til Oktober-foreningen, da jordkampen satte ind. Hans utrættelige støtte til Askov Højskoles bogsamling udsprang bl. a. af hans interesse for skolen som grænseskole. I brevene til H. P. Hanssen er der mange eksempler på, hvor vågent han følger med i, hvad der sker syd for grænsen. Således er han før valget i 1890 optaget af gennem frøknerne Hammer, der har sommerhus i Wyk, at skaffe H. P. Hanssen adresser på dansksindede Føhringer. Da Gustav Johannsen har fremsat den tanke, at det kunne være ønskeligt, om unge danske søgte uddannelse som jurister ved tyske universiteter, er han interesseret heri og mener nok, der i kongeriget kan skaffes hjælp til sådanne unge. Ikke mindst er han optaget af udviklingen i de egne, hans lægegering i sin tid havde ført ham i forbindelse med, og han så med bedrøvelse, hvordan danskheden svækkedes i Slogs og Vidding herreder – han stiller 50 kr. til rådighed for H. P. Hanssen til hjælp for en ung mand fra disse egne til at komme på Askov.

Sin sønderjyske interesse gav Ulrik i arv til sine børn. Således var sønnen generalmajor Hj. Ulrich i en årrække Grænseforeningens formand.

Hans Lund.

REGULATIV

FOR ARBEJDS- OG FATTIGHUSET I HJORDKÆR FATTIGKOMMUNE

Blandt de offentlige institutioner, der fandtes ved afståelsen af Slesvig i 1864, var også arbejds- og fattighusene i de forskellige sogne. Disse huse var, for de flestes vedkommende, af ældre dato og med nogenlunde ens reglement for de alumner, der opholdt sig der.

Disse reglementer, eller regulativer, skulle give udtryk for en vis human indstilling over for dem, der levede på livets skyggeside og derfor var henviset til, ofte i årevis, at opholde sig i fattighuset.

Samtidig er de dog et klart udtryk for, at disse mennesker førte en lidet misundelsesværdig, ja, ofte ulykkelig tilværelse i disse huse.

For fattighuset i Hjordkær sogn findes et regulativ, dateret så sent som 1875. Det blev skrevet på dansk:

§ 1

Arbejds- og fattighuset i Hjordkær fattigkommune består af en gård i Kassesø på 35 $\frac{1}{2}$ ha. ager og eng.

§ 2

Denne anstalts formål er:

- 1) at yde fattigunderstøttelse på den, både for kommunen og de fattige, mest hensigtsmæssige måde.
- 2) at give de arbejdsdygtige lejlighed til, efter evne, at gøre nytte og i fornødent fald ved tvang at holde dem i arbejde og
- 3) at udelukke sådanne personer, som ikke er virkelig trængende for fattigunderstøttelse, og
- 4) at forskaffe de trængende børn, som falder ind under fattigvæsenet, den bedst mulige opdragelse og vejledning.

§ 3

Arbejds- og fattighuset står under fattigkollegiets bestyrelse og ledelse.

§ 4

Et medlem af dette fattigkollegium besøger i hver uge arbejds- og fattighuset, og skal i en protokol, notere alt, hvad der måtte være at påanke enten fra alumnernes eller økonomens side, og skal denne protokol af økonomen eller bestyrelsen tilsendes formanden i de sidste dage i hver måned, for, hvis der ere sager eller klager, der ønskes afhjulpne, han da skal sammenkalde hele kollegiet for at ordne og afgøre det fornødne.

Forekommer der sager eller klager, der ikke kunne opsættes til månedens slutning, da har vedkommende at henvende sig til formanden, der, hvis det står uden for hans kompetence at ordne samme, straks sammenkalde kollegiet til et møde.

§ 5

Økonomen, der tillige er forpagter af gården, lejer og forpagter på helårs opsigelse fra begge parter side.

Økonomen og hans kone må være ordentlige, sædelige og dygtige folk.

Valget af de sig meldende konkurrenter, og den valgte antagelse afgøres af kollegiet ved stemmeflerhed i henhold til statuten for Hjordkær fattigkommune, når der ikke findes en passende økonom, så bliver arbejds- og fattighuset med tilliggende landerier ikke bortforpagtet, men gives en dertil skikket mand i forvaltning efter en kontrakt, som fastsættes af fattigkollegiet.

Forpagteren (forvalteren) har at drive gården efter en af fattigkollegiet affattet driftsplan, hvorved navnlig påses, at jordene ikke forringes, og at ingen gødning, hø, strå eller tækkelse bortkommer fra gården, og skal hvert år et bestemt antal fag huse tække, hvortil økonomen leverer tag af gårdens indavling.

§ 6

Økonomen har at stille to vederhæftige som kautionister for forpagtningsbedriften.

§ 7

Økonomen giver da en bestemt årlig forpagtningsafgift, som dog modereres efter den bestemmelse, at han skal modtage ethvert medlem her af fattigkommunen, der hersteds har forsørgelsesberettigelse, det være sig gammelt eller ungt, sundt eller sygt, arbejdsdygtigt eller ikke for m. 1,50 ugentlig i kostpenge, og han har dertil at sørge for alumnernes renlighed, for deres gamle klæders istandsættelse, af hvilke ingen uden tilladelse må kasseres, og for de syge og gamle en omhyggelig og kærlig pleje, som også for lys og varme og påse, at der bliver brugt forsigtighed med ild og lys. De nye klæder og linned besørger fattigvæsenet såvel som også sengeklæder med lagner til alle alumner.

§ 8

Men foruden disse m. 1,50 ugentlig, som fattigkommunen betaler for hvert fattiglem, der optages i anstalten, har økonomen frihed til at bruge fattiglemmerne til alle slags arbejder, dog kun til sådanne, der ikke overstiger deres kræfter og evner, og er udbyttet af deres arbejde økonomens indtægt.

For så vidt han ikke kan benytte dem til gårdens drift, må han selv sør-

ge for arbejde til dem, indkøbe råprodukter til forarbejdelse og selv sørge for at de forarbejdede sager bliver solgte, hvilket alt ligger i hans egen interesse, da han selv får hele indtægten deraf.

Det påses, at alumnerne benyttes, så vidt mulig, til vante arbejder, og må han ikke leje nogen af dem ud til fremmede hverken dagvis eller på længere tid uden kollegiets tilladelse.

§ 9

Fattigkollegiet har uinskrænket frihed til at udtage af arbejds- og fattighuset, den eller de alumner, som det på en bedre og mindre kostbar måde kunne få anbragt andetsteds, ligesom også frihed til, når som helst at sende fattiglemmer ind i fattighuset, som økonomen der skal modtage på foranstående betingelser.

§ 10

Kollegiet har at påse, at fattiglemmerne får en sund og forsvarlig og tilstrækkelig kost, som også at alumnerne holdes rene og i hele klæder, som og at der hersker renlighed og orden på hele anstalten. Kosten gives alumnerne efter mundtlig overenskomst, men skulle der forekomme gyldige klager over samme, da efter en spiseseddel, som fattigkollegiet foreskriver.

Brændevin er det aldeles forbudt at give alumnerne. Kaffe, skrå og snustobak skal det derimod være alumnerne tilladt at købe hos økonomen for de penge, de ved frihedsfortjeneste eller lignende kunne sammenspare, dog kan samme nægtes dem, når deres flid i arbejdstiden eller deres opførsel ikke er, som den skal være.

Arbejdstiden er den efter årstiden i egnen brugelige for de, som kunne bruges til gårdens drift og husets syssel, for de øvrige lemmer efter overenskomst mellem kollegiet og økonomen, dog skal den afpasses efter deres evner og kræfter.

§ 11

Indtræffer der sygdomstilfælde hos et eller flere af alumnerne i anstalten, da har økonomen at anmelde dette til det for ham nærmest boende medlem af fattigkollegiet, og hvis dette i forening synes, at lægehjælp er nødvendig, da har økonomen at sørge for bud til lægen derom, som også at lade medicinen eller lægemidlerne hente, alt dette på økonomens egen regning, og skulle sådanne sygdomstilfælde straks meldes til formanden.

I sådanne tilfælde skal også økonomen være pligtig at give, uden ekstraordinær betaling, den kost, som lægen anordner, lægehjælp og lægemidler derimod, betaler fattigkommunen.

§ 12

Alumnerne må ikke forlade deres arbejde i hus eller på mark uden øko-

nomens tilladelse, og når de uden hans tilladelse går bort, har økonomen at være ansvarlig for deres tilbagekomst, og skulle nogen hemmeligen gå bort, da har han også at sørge for, at de bringes tilbage, hvis han ikke kan dette, da straks at gøre anmeldelse til formanden.

§ 13

Ethvert lem, der melder sig til økonomen til optagelse på anstalten, må være forsynet med et optagelsesbevis, hvori dens navn og alder må være angivet og undertegnet af formanden.

§ 14

Over det løsøre, klæder eller deslige, som de fattiglemmer, der kommer på anstalten måtte eje, bliver der af økonomen at optage en nøjagtig fortegning, og skulle deriblandt være noget, der kunne bruges på anstalten til det almindelige bedste, da kan dette ske med kollegiets tilladelse.

Skulle der findes genstande, som hverken personer eller anstalten kunne bruge, er økonomen pligtig til at sørge for disses opbevarelse.

Kollegiet har at sørge for og påse, at alumnerne får tilstrækkelige og varme klæder passende for årstiden, og økonomen må ikke tage klæder fra den ene og give til den anden uden kollegiets tilladelse.

§ 15

Alle skolepligtige børn, der er på anstalten skulle flittig besøge skolen og så vidt muligt på søn- og festdagene besøge den offentlige gudstjeneste. Ligeledes skulle de voksne fattiglemmer, så længe de på nogen måde kunne, også. Og skal økonomen, hvad de ældre og syge alumner angår, være pligtig til, i det mindste en gang i hvert år, at køre dem til og fra kirken til gudstjeneste (alters). For en passende husandagt har økonomen at sørge.

§ 16

De børn på anstalten, der af skoleinspektøren kunne blive dispenserede om sommeren fra skolen, kunne kollegiet udleje i denne tid til passende arbejde, lønnen tilfalder ikke økonomen, men anstalten, dog, hvis økonomen ønsker disse børn til at arbejde på anstalten i denne tid, da har han ret til at beholde dem, imod at han ingen kostpenge får af sådanne i den tid.

§ 17

Uden for skoletiden skulle børnene ligesom de voksne efter deres evner og kræfter holdes til arbejde og stadig beskæftigelse, hvorved økonomen skal påse, at der vækkes arbejdslyst hos dem, at de vænnes til stadighed og flid, og at de lære sådanne arbejder som i fremtiden kunne komme dem til nytte, dog må deres lektier til skolen først forrettes, hvilket også økonomen har at påse og være behjælpelig ved at dette udføres. Passende fri eller legetid må ikke nægtes børnene.

§ 18

Økonomen skal også anvende al mulig flid og iver for at vænne børnene til gudsfrygt, lydighed, høflighed, flid, arbejdsomhed og sædelighed.

Viser det sig nødvendigt at børnene skulle straffes, da har kollegiet herom at gøre anmeldelse til vedkommende autoritet, der da undersøger sagen og foranstalter det fornødne.

§ 19.

På søn- og helligdagene kunne alumnerne beskæftige sig til egen nytte og fornøjelse og kunne de, som besøge gudstjenesten om formiddagen, få tilladelse til om eftermiddagen, når de melder det til økonomen, at besøge slægt og venner i sognet eller den nærmeste omegn, men må de på ingen måde under sådanne besøg tigge eller besøge værtshuse eller drikkelag, og må de være på anstalten i rette tid, nemlig klokken 8 om vinteren og klokken 9 om sommeren.

På søgnedagene gives denne tilladelse kun i yderst sjældne tilfælde og da altid skriftlig. Hvis nogen skulle have nødvendig foranledning til at udeblive en hel dag eller et døgn, eller endnu længere af anstalten, da bør han hertil indhente den tilsynshavende fattigforstanders tilladelse, når han besøger anstalten, og denne tilladelse må da også gives skriftlig med nøje angivelse af årsagen, stedet, hvorhen den pågældende begiver sig, og tiden, som er ham given, om hvilket den tilsynsførende fattigforstander har at underrette økonomen og at indføre det i protokollen, hvori han bemærker sit besøg i anstalten.

Hvis nogen udebliver over den ham givne tid, da straffes han ved sin hjemkomst. Kommer nogen hjem, som under sin fraværelse har opført sig uordentlig, benyttet lejligheden til at tigge eller deslige, da skal han derfor straffes derved, at friheden til udgang nægtes ham, efter omstændighederne i længere tid, indtil et fjerdingår.

Kommer nogen beskænket hjem, sætter økonomen ham straks i husets arrest, hvor han forbliver natten over. Begår en sådan person fremdeles uorden og gør larm, da må han forblive i arrest til følgende dags aften.

Hvo der oftere opfører sig uordentlig eller kommer beruset hjem, kan fremdeles ingen tilladelse få til at forlade anstalten.

§ 20

Alumnerne er skyldige at bevise økonomen ubetinget lydighed. Når de ved deres opførelse gøre det uundgåelig nødvendigt, at de for disciplinens skyld afsondres fra de øvrige alumner i anstalten, så kan han indspærre dem, men må dog straks gøre anmeldelse herom til et medlem af fattigkollegiet.

Alumner, som gør sig skyld i dovenskab, opsætsighed, uforligelighed og andre forseelser imod husordene, kunne af fattigkollegiet belægges med

undværelse af davren og nadveren eller middagsmåltidet på en dag såsom og stuearrest, som dog ikke må vare mere end 3 dage.

Viser det sig nødvendigt, at der skal gøres yderligere skridt imod en af alumnerne til sammes yderligere afstraffelse, da bør dette ske ved politivrheden.

§ 21

De forskellige køn, med undtagelse af de mindste børn, skulle arbejde ene og holde sig strengt afsondrede fra hinanden, undtagelse herfra kunne foretages med fattigkollegiets tilladelse.

Således skeet i Jordkjær Kroe den 3die Novbr 1875.

E. R. Eschelsen, formand

J. Nielsen, deputeret

Byforstanderne: *J. Lassen*, også viceformand, *Joh. F. Michelsen*,
P. C. Hansen, *Chr. L. Ebsen*, *Hans J. Hansen*

Fattigforstandere: *P. F. Lauritzen*, *Peter M. Hansen*, *M. Ries*,
C. Jørgensen, *Jørgen Jensen*

Afskriftens rigtighed bevidnes. *E. R. Eschelsen*, formand

Efterskrift:

I foråret 1904 var der kun én alumne tilbage på fattiggården. Han blev »lejet ind« hos en familie i Kådnergade og gården solgt til Erik Petersen fra Klovtoft, der overtog den 1. april 1904.

Fattiggårdens sidste forpagter hed Hans Callesen.

Chr. Bøgh.

BJOLDERUP-STENENS UDSMYKNING

Af Nordslesvigs fire runesten – omtalt af Senius Tiedemann i Sønderjysk Månedsskrift 1967, s. 278–283 – er gravstenen fra Bjolderup den eneste, der er udsmykket med et billedmotiv. Stenen har ligget over en grav, og det kan derfor diskuteres, hvad der er op og ned på en sådan sten, så meget mere som dens billedmotiv og inskription vender hver sin vej. Inskriptionen siger kort og godt, at stenen har været lagt over *Ketil (eller Kjeld) Urnes* grav, og der er vel al rimelig grund til at antage, at den gravlagte har været egnens mest fremtrædende mand i årene omkring 1200, den tid, hvortil Bjolderup-stenen sædvanligvis dateres. Mere skal der ikke anføres her om denne mand, hvis slægt ellers har betydet så meget for Bolderslev-egnen.

Det er derimod Bjolderup-stenens udsmykning, der i særlig grad har påkaldt sig vor interesse, og der kan være så meget mere grund til at se nærmere på den, som middelalderens symbolske kunst ofte fortæller langt

mere, end man i vor tid bliver klar over ved første øjekast. Derfor burde stenen vel egentlig afbildes med den runde ende nedad – således som det er sket i »Danmarks Runeindskrifter« og i »Bjolderup Sogns Historie«. I museet på Gottorp har man derimod – ligesom på s. 281 i nævnte artikel i SJy MSkr – foretrukket at lade den lige kant vende nedad. Rigtigst ville det naturligvis være, om museet anbragte stenen i liggende stand, men der har nok været pladsmangel at tage hensyn til.

Hvad forestiller nu billedudsmykningen på Bjolderup-stenen? Ikke – som man ofte ser det anført – »et kombineret kors og sværd«, men derimod *livets træ med korset som krone*.

Livets træ kender vi vel alle fra skabelsesberetningen som modstykke til kundskabens træ, hvis frugt det koster døden at spise. Hen i middelalderen kombineredes livstræet imidlertid med Messias-profetien hos Jesaja, hvor talen er om »*Jesse rodsrud*«, som det hed i ældre tid. »*Der skyder en kvist af Isajs stub, et rud grov frem af hans rod*«, og vi får da det symbolbillede skabt, som netop Bjolderup-stenen gengiver: *Kristi kors, fra hvis rødder kraftige blade skyder sig frem*.

Det er med andre ord *livstræ-korset*, der pryder Bjolderup-stenen, og en og anden kan måske herefter have denne sten i tanker, når han synger med Grundtvig: »Pinselig dåb til Guds herligheds håb folkefærd alle genføde! Tale og skrift om vor Frelzers bedrift blomstre som roserne røde! *Livstræet skyde af korsets rod!* Smage lad alle, vor drot er god!«

Bjolderup-stenens udsmykning er således et kristent budskab til efterslægten. Den har skullet vidne om det liv og den Guds kraft, der udgår fra korset. *Arnulf van Leuven*, der kan anses for at have været en af Ketil Urnes samtidige, har i sin salme »Hil dig, Frelser og Forsoner« (i Grundtvigs fordanskning) brugt et andet billede, men har i virkeligheden ment det samme om korsdødens virkning: »Dog jeg tror, af dine vunder væld udsprang til stort vidunder!«

Gg.

SAGT OG SKREVET

I Slesvigs delte bispedømme s. 285 o. f. skildrer Anders Malling Haderslev som den danske salmesangs vugge. Ganske vist er de ældste danske salmebøger udkommet i Malmø, men forarbejdet til dem er gjort i Haderslev, hvor Claus Mortensen Tøndebinder og Hans Olufsen Spandemager, der måtte fortrække fra Malmø, opholdt sig fra sept. 1527 til aug. 1528. Denne skildring fastholder Anders Malling i en efterskrift til Malmø-Salmebogen af 1533, som nylig på initiativ af Dansk-Skånsk Forening er udgivet i faksimiletryk. Professor P. G. Lindhardt gør imidlertid i en an-

meldelse i Jyllandsposten 7. aug. 1967 opmærksom på, at efter Gösta Johannessons forskning står det aldeles fast, at Malmøreformatorerne først var i Haderslev i perioden fra dec. 1528 til sept. 1529. Eftersom den første Malmøsalmebog er udkommet allerede 1528, vælter den ændrede datering »helt den traditionelle forestilling, at Malmøreformationen, i alt fald liturgisk og i henseende til salmer, skulle være en aflægger af Haderslev«.

Kursus i slægtshistorie og arkivbenyttelse i Åbenrå

Historisk Samfund arrangerer efter et års pause igen til vinter i samarbejde med oplysningsforbundene et aftenhøjskolekursus i arkivbenyttelse og slægtshistorisk arbejde på Landsarkivet i Åbenrå. Kurset starter onsdag den 27. 9. kl. 19,30 og fortsætter de følgende onsdage kl. 19,30–22,00. Formålet er at sætte deltagerne i stand til at læse gotisk skrift og på egen hånd gennemføre en personalhistorisk undersøgelse. Der vil blive lejlighed til at arbejde med sin egen slægts historie, såfremt den har tilknytning til Sønderjylland. Leder er arkivar Hans H. Worsøe. Tilmelding den første aften eller skriftligt forud.

BOGANMELDELSER

To byhistorier - fra Åbenrå og Sønderborg

Åbenrå Bys Historie. Redigeret af Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Bind II, 1721–1864. (Historisk Samfund for Sønderjylland. Nr. 25). I kommission hos Danske Boghandlers Kommissionsanstalt.

Sønderborg Bys Historie. Bind II, 1864–1960'erne. Udgivet af et udvalg ved Holger Hjelholt. I kommission hos Dy-Po Bogforlag, Sønderborg.

Så foreligger andet-bindene af de to sønderjyske købstæders historie, begge bøger med en del forsinkelse, Åbenrå-bogen endog hele seks år. Til denne vil føje sig endnu et bind, eftersom det foreliggende slutter med Slesvigs afståelse i 1864. Sønderborg Bys Historie begynder, hvor Åbenrå-bogens bind II slutter. Alene af denne grund vil det

ikke være rimeligt at søge at drage paralleller mellem de to foreliggende bind byhistorie, hvad angår selve indholdet. Derimod kan man nok anstille sammenligninger, hvad angår den måde, på hvilken skildringerne er lagt an.

Jeg må erkende, at jeg – skønt indfødt åbenråer – afgjort finder Sønderborg-bogen mest interessant set fra en menig læsers synspunkt. Det har givet mig anledning til at fundere lidt over det sigte, man har med sådanne lokalhistoriske skrifter. Dersom historikerne ikke skriver for hinanden – og det kan vel næppe være hensigten? – må opgaven, der skal løses kunne, deles op på følgende vis: 1) At finde frem til og redigere det forhåndenværende materiale og 2) at give dette videre i en form og et udstyr, så folk får lyst til at købe og læse bogen. Problemet at finde en kyndig historiker, som tillige skriver et letfatteligt og ukunstlet sprog, ejer en i bedste forstand journalistisk

evne til at gøre det vanskelige tilgængeligt for hvermand, er velkendt, og Åbenrå Bys Historie forekommer at være en fornyet understregning heraf.

Det foreliggende bind af Åbenrås historie er desværre langt fra folkeligt i sin fortælleform, ja, undertegnede vil endog – med risiko for, at udtrykket misforstås – vove at sige, at det er kedeligt. Skildringerne er for bredt lagt an. Det fik endda være, dersom man fortælleteknisk havde gjort mere ud af stoffet. Ustandselig savner man de historiske paralleller og digressioner, som gør et stof levende og fængslende. Et par eksempler:

Vi hører hist og her i bindet om agent Jørgen Bruhn, men noget samlende billede af denne såre interessante grænselands-skikkelse får man på intet tidspunkt, hvilket man med rimelighed kan vente af en sådan byhistorie. Vil man dybere til bunds med agenten, må man til Erland Møllers og Hvidtfeldts bearbejdelse af kaptajn Hans Bruhns erindringer (Skrifter, udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland. Nr. 18. Erland Møller og Johan Hvidtfeldt: »Kaptajn Hans Bruhns Erindringer«). Amtmand Chr. Ludv. Tillisch omtales på lignende vis spredte steder. Det ville have været rimeligt at oplyse den historisk vågne læser om, at amtmanden var bror til den særdeles velkendte Frederik Ferdinand Tillisch, i 1850'erne kgl. kommissær med en næsten enevældig magtstilling i hertugdømmerne og sammen med Regensburg fader til sprogskripterne.

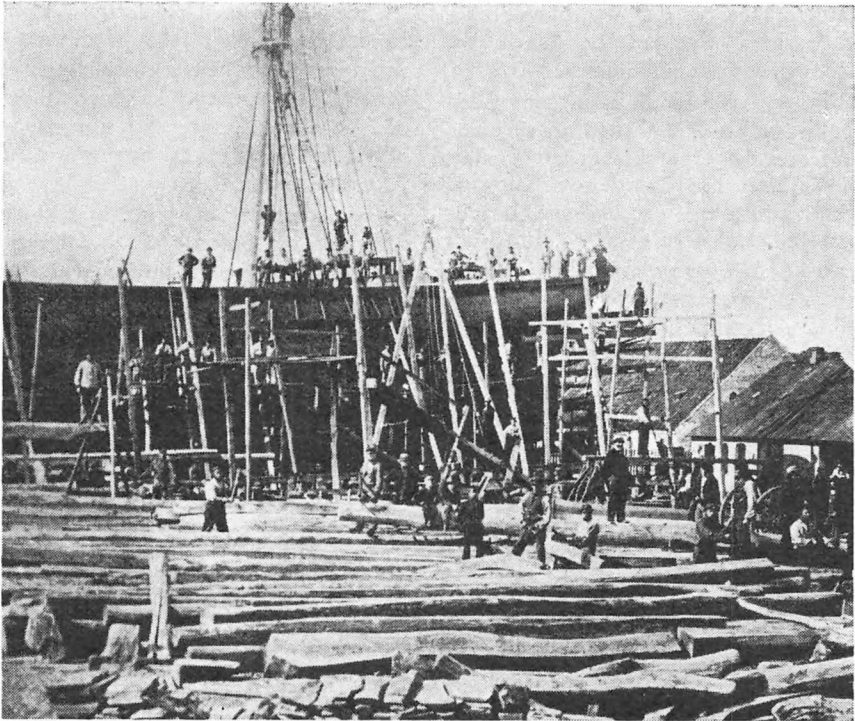
Om provst Rehoffs rolle i årene op til og under treårskrigen får man bl. a. at vide, at han til fingerspidserne var slesvig-holstener. Det fortælles også et sted, at den senere biskop Hans Adolph Brorson fra Randerup blev vraget, da han søgte til Åbenrå, og på lignende måde modtoges Kristen Kold, da han i 1838 fremstillede sig for provst Rehoff. Her burde forfatteren have krydret sin fremstilling med at gengive,

hvad Sprogforeningens formand, afdøde bibliotekar Jacob Petersen, fortalte om mødet mellem de to mænd. Da historikeren udelader historien, skal det indhentes her:

Kold vandrede på sin fod fra Ballum tværs over landsdelen til Åbenrå, hvor provsten spurgte ham, hvad han ville lære børnene? »Jeg vil tale oplivende og oplysende til dem og læse for dem af Ingemanns romaner,« svarede den unge skolemand. »Vorherre bevarer!« var alt det, Rehoff svarede, og dermed var den sag uddebatteret. Kold kom ikke til Åbenrå, men fik sin gerning andetsteds i landet, hvor hans moderne skoleprincipper satte sig varige spor.

Lad det være nok til begrundelse af ovennævnte kritiske bemærkninger, som blot har til formål at påpege det forkerte i, at historieskrivere ikke søger at placere sig på niveau med læseren.

Andet-bindet af Åbenrås historie spænder over halvandet hundrede år begyndende ved arvehyldningen i 1721. Her tager arkivar H. H. Worsø fat og skildrer tiden op til 1814. Stridighederne omkring byens styre spiller en dominerende rolle i denne periode, og hedt gik det stundom til, når gemytterne kom i kog. Middelalderens tanke-sæt var endnu ikke ganske udryddet. Indtil midten af 1700-tallet havde skibsfarten haft medvind, men ugunstige kår satte ind i 1760'erne. I tiden op til 1770 var der kun en enkelt skibstømrermester i Åbenrå, hvortil kom en halv snes tømrere. Ikke desto mindre var det en opgangstid, hvor man bl. a. fik opført Postgården i Søndergade, byens stateligste ejendom, og Brundlund Slot gennemgik en højst tiltrængt restaurering under C. F. Hansens kyndige ledelse. Et særligt afsnit er helliget skole- og kirkelivet, og pudsigt er det at læse, hvad provst Schmied, der var stærkt pietistisk indstillet, advarende skrev om sine bys-

Fra »Åbenrå Bys Historie«, side 209. Fotografi 1864-65 fra Rabens værft, Gammelhavn. Originalen findes i to eksemplarer på Åbenrå Museum. Her findes også en skitse over de fem Åbenrå-værfters beliggenhed i 1866, nemlig Jørgen Paulsens, Reimers, Rabens, Skifter Andersens og Niels Jacobsens værfter.

børns levned i den florisante skibsfartstid. Når byen var gået frem, sagde han, skyldtes det hovedsagelig Guds nåde og hans majestæts regering. Dernæst borgernes flid. Så var tingene sat på plads!

Seminarielektor H. V. Gregersen skildrer tiden fra Kielerfreden til treårskrigen. Amtmand Stemann klager i 1816 over, at englænderkrigen har kostet Åbenrå næsten samtlige skibe, og at brændevins-salget til Norge er gået i stå. 200.000 daler kurant blev byens samlede tab opgjort til i 1819. 46 af byens i alt 66 store fragtskibe var konfiskeret af fjenden. I 1820'erne tog en ny opgangstid sin begyndelse. Med agent Bruhn som den ledende skikkelse tog byens erhvervsliv takket være skibsbygningen et solidt opsving. Man-

ge nykker gav rigdommen anledning til i den lille stad ved den brede fjord. F. eks. tumlede man med planer om at gøre Åbenrå til internationalt kursted på linje med de tyske. Søbadet blev en fejlslagen disposition, og byens kurhus blev hurtigt revet ned og dets sten anvendt ved opførelsen af det ny rådhus, som Peter Callesen byggede efter C. F. Hansens tegninger. Rådhuset stod færdigt til indvielse på dronning Marias fødselsdag i oktober 1830.

Sideløbende hermed skete der afgørende ting på det nationalpolitiske område. Modsætningerne kom i Åbenrå som andetsteds i landsdelen til fuld udfoldelse. Et slesvig-holstensk parti optrådte provokerende og holdt møder i Hundeklemmen vest for byen, og fra dansk side tog man handsken op. Et

vigtigt våben fra den side blev Frederik Fischers »Ugeblad for Aabenraa«, som begyndte at udkomme 1840.

Bindets afsluttende afsnit om tiden fra krigsudbruddet i 1848 op til katastrofeåret 1864 er skrevet af Worsøe, som skildrer, hvordan de revolutionære slesvig-holstenere ved krigens begyndelse blev holdt i ave af en skare patriotiske skibstørmere. En helt uhyrlig situation opstod, da byens reelle lederskikkelse, agent Bruhn, af en ung hedspore af en officer blev tvunget til at marchere med Dannebrog gennem byens gader. Efter krigens prøvelser oprandt en ny grotid for byen, hvis indbyggertal steg til 5.000. En række store projekter gennemførtes, engene ved Brundlund blev drænet, Kilen opfyldt osv. Men atter vendte lykken. 1864 satte en foreløbig stopper for udviklingen, og med fredsslutningen og afståelsen satte fortyskningen ind.

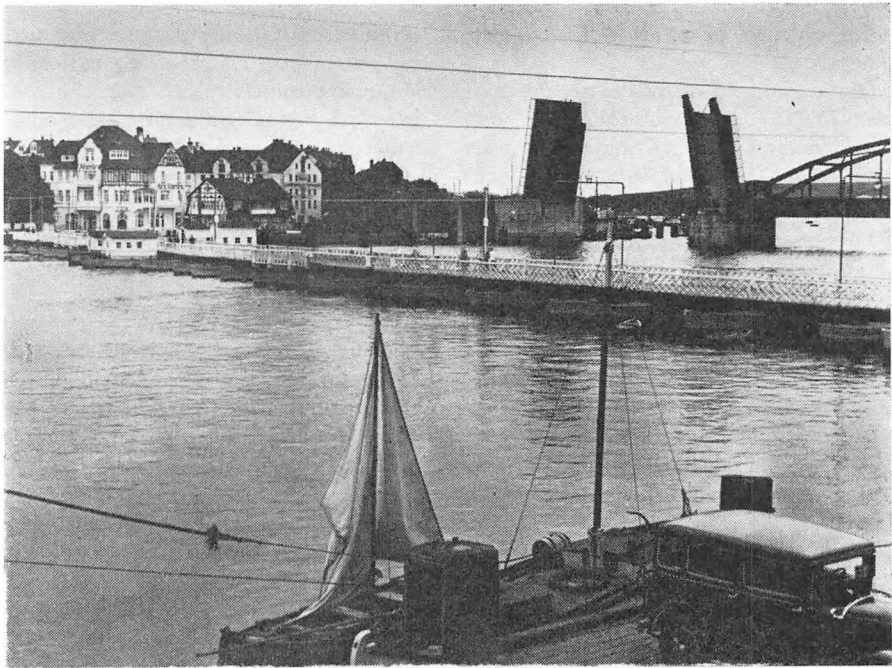
Hertil rækker andet bind af Åbenrå Bys Historie. Forhåbentlig skal vi ikke vente seks år på det tredje og afsluttende bind. Med spænding imødeser man historikernes dom over den nyere tids udvikling, herunder besættelsestiden og det påfølgende retsopgør, som i Åbenrå antog noget andre former end andetsteds i landsdelen, ikke mindst på grund af skismaet mellem de udrensningsivrige frihedskæmpere og de mere moderat indstillede kredse, som fra fremmedherredømmets tid havde været de dominerende i nationalpolitisk henseende.

Sønderborg Bys Historie forekommer både ved et flygtigt gennemsyn og ved et mere indgående studium livligere end Åbenrå-bindet. Billedmaterialet er udvalgt med sans for det væsentlige og supplerer teksten på fortrinlig måde. Landsarkivar Peter Kr. Iversen lægger for med en beskrivelse af tiden mellem 1864 og Kejser-Tysklands sammenbrud i 1918. Ikke mindst i skildringen af de nationale forhold er der mange interessante enkeltheder. Iver-

sen fremhæver med rette, at krakket i Sønderborg Bank i 1889 på det nationale område bevirkede en følelig svækkelse. Dygtige mænd havde dog held til at dæmme op over for stormfloden sydfra, og Reimers, A. Svensson m. fl. ydes fuld retfærdighed.

Den frugtbare blanding af historiskrivning og journalistik, som efterlystes i omtalen af Åbenrå-bogen, træffer man i redaktør Kai Edvard Larsens gennemgang af den politiske og økonomiske udvikling i tidsrummet 1918–62. Skribenten indleder med den spændende og velkendte beretning om revolutionen på Als, da skræddersvend Bruno Topf som leder af soldaterrådet tilrev sig magten i nogle få, hektiske dage. Kai Edv. Larsen imødegår postulater om, at Topf skulle have udråbt sig selv til præsident for republikken Als – og står hermed i skarp modstrid med bl. a. landsretssagfører A. Thyssen, Haderslev, som overværede det bevægede møde i kasernegården, da Topf rejste sig fra sin sygeseng og stillede sig i spidsen for revolutionen. Kort, men legendarisk blev skrædderens regeringstid. I 1920 lagde en tuberkulose Topf i graven, men den ny tid, begivenhederne på øen havde indvarslet, overskyggede snart mindet om den ublodige revolution. Ikke mindre begivenhedsrig blev tiden op til genforeningen.

Tiden, der fulgte, betød ny vækst for den driftige by ved Allsund. Borgmester I. H. Kock var den første danske leder af byen, som stod over for en række krav fra den ny tid. Den gamle pontonbro blev afløst, færgeforbindelsen mellem Als og Fyn betød et nyt bånd til det gamle land, og nye veje og gader afløste de gamle. Besættelsen i 1940 satte punktum for Sønderborgs gunstige udvikling, og forfatteren skildrer på sober og objektiv måde udviklingen i de fem mørke år, da det tyske mindretal søgte at slå politisk mønt af situationen, befrielsen

Fra »Sønderborg Bys Historie«, side 168. Allerede efter krigen med englænderne i begyndelsen af det 19. århundrede var man i Sønderborg inde på tanken om en fast broforbindelse over til Sundevad, men projektet forekom for kostbart og blev opgivet. Man klarede sig med en trækfærge indtil midten af århundredet. Under Treårskrigen udlagde militæret nord for færgeruten en bro på både, og den 28. maj 1848 rykkede danske tropper over denne interimistiske bro mod Dybbølbjerg, hvor de mødte de overraskede forbundstropper.

Da man i Sønderborg nu havde set, hvor let man kunne anlægge en sådan bro, og hvor godt den modstod strøm og is, overdrog man løjtnant Christian Petersen fra ingeniørkorpset at lave en tegning til en pontonbro. Broen, der blev færdig i september 1856, kom til at koste 70.000 rd., og den fik navnet »Kong Frederik VII's Bro«.

I 1864 kunne denne bro ikke klare de danske soldaters daglige ture til og fra vagttjenesten på Dybbøl, og militæret byggede endnu en pontonbro, der fungerede til man afbrød begge broer efter stormen på Dybbøl den 18. april.

Bortset fra de tre måneder i eftersommeren 1914, hvor »Kong Frederik VII's Bro« lå tværs over Slien – den tyske generalkommando havde beordret den slæbt derned af tre dampere – klarede man sig med den gamle pontonbro indtil 1939, hvor »Kong Christian X's Bro« afløste den.

Fotografiet er fra 1930, hvor man altså for anden gang en kort tid havde to broer mellem Sønderborg og fastlandet.

og englændernes indtog. Årene siden afslutningen af anden verdenskrig har betydet en fortsættelse af den frugtbare udvikling, Sønderborg har været inde i siden genforeningen, således at byen i dag er landsdelens største. Redaktør Larsen sammenfatter indtrykkene således:

»Mange faktorer har været med i det omfattende genrejningsarbejde ef-

ter 1920 og har bidraget til den rige udvikling, man har oplevet. Ofte har man været stillet over for store og alvorlige vanskeligheder, men arbejdet synes altid at have været præget af fremdrift og initiativ.«

Om Sønderborgs kulturelle udvikling skriver Viggo Petersen, hvis afsnit naturligt koncentrerer sig om byens status som skoleby. Ikke mindst på dette

punkt har byen formået at hævde sig i forholdet til de øvrige nordslesvigske købstæder.

Sønderborgs historie slutter med en gennemgang af byens gader og huse, kyndigt beskrevet af museumsinspektør Jørgen Slettebo, som også tegner sig for afsnittet om Sønderborg Slot

fra de ældste tider frem til den igangværende, omfattende restaurering, som skal sikre dette historiske og nationale monument for eftertiden. Slettebo fortæller på samme tid sagligt og medrivende. En fremgangsmåde, alle, som vil berette historie, bør stræbe efter.

Ole Bech.

Flensborg i billeder

Christian Wolff Verlag i Flensborg har udsendt en ny udgave af *Flensburg Bild einer Stadt*, og den initiativrige Dansk Boghandel, Flensborg, har sikret sig en dansk udgave med eneret, som ekspederes til danske liebhavere for kr. 34.65. Man får 144 sider for pengene, og der er mange fortrinlige billeder samt ikke mindre end tre forord i trip, trap, træsko: bypræsident dr. Leon Jensen, overborgmester Adler og borgmester, dr. H. Christensen. Hvis alt dette kan tilvejebringe grundlag for endnu en udgave, kan der måske også blive brug for nogle gode råd, som vil kunne bringe billedbogen helt på højde med udgiverens øvrige publikationsstandard. De efterfølgende betragtninger har dog også en mere principiel berettigelse, med bud til alle, der fra dansk side medvirker i et dansk-tysk samarbejde.

Det vil pynte med en bedre balance mellem billeder og tekst. Billedteksterne er gennemgående for karrige. Føler man trang til at studere den statue, der er afbildet side 120, i virkeligheden, er det til liden hjælp, at billedteksten lakonisk oplyser: »Bronceplastik i den østlige bydel«. På den anden side er rådmand, dr. Ulrich Fuldas indledende tekst underforsynet med billeder. Hans kapitel om sport rummer f. eks. en side tekst, men ikke et billede, skønt det vel egentlig skulle være billedernes opgave at »sælge« teksten, navnlig da dens struktur er som følgende tekstprøve viser: »Alle sportsgrene dyrkes i Flensborg. Bokserne, gymnasterne og tennis-

spillerne har opnået bemærkelsesværdige resultater i turneringer uden for deres hjemby. Også keglespillerne har gode forhold i landsdelens største keglebane«. I den gamle tyske udgave (Dritte verbesserte Auflage) var den pågældende sportsside ledsaget af tre sider med sportsbilleder, og teksten har svært ved at stå alene.

Især trænges der til billeder i kapitlet »En tur gennem byen«, helst også et kort til støtte for den, der vil opsøge de omtalte steder. Eller i hvert fald sidehenvisninger til billeder bag i bogen, som korresponderer med teksten. Kapitlet »Seværdigheder«, som i den gamle udgave var oplivet af ikke mindre end 12 afbildninger af de omtalte seværdigheder, får nu nøjes med et bybillede fra Flensborg i gamle dage. Et afsnit om »Gæstfrihed i Flensborg« illustreres overraskende med en døbefont fra 1497, uden at der dog i teksten hentydes til anden form for gæstfrihed end den ventede: »Flensborgs restauranter og hoteller har et godt ry, og gæsterne kommer ofte igen.« Til gengæld er kapitlet om grænsen, der i den gamle udgave var ret fyldigt, blevet reduceret til det ukendelige, siger og skriver tre liniers tekst om EWG og EFTA, men dog med bevarelse af kapiteloverskriften, og da der hører to billeder til, kunne de tre liniers tekst siges at være rigt illustreret. Imidlertid viser billederne Flensborghus samt en gammel grænsten fra Flensborgs bymark 1601, måske en diskret antydning af, at man ikke

bryder sig om at afbilde det pulserende liv, der på denne konto er skabt navnlig i Harreslev, som jo ligger udenfor bygrænsen. I stedet er der tilføjet et helt nyt kapitel – på tre sider, men uden illustrationer –, der søger at svare på spørgsmålet: »Hvad er det i Flensborg, der virker tiltrækkende på virksomhederne fra nord og syd?« Hvis billedafdelingen skal give svar på det samme spørgsmål, kan man undre sig hist og her, men lad os holde os til overborgmester Adlers forsikring om, at »denne bog er ikke set med turistens øjne, men viser, hvordan byens indbyggere ser byen«.

Det ser ud til, at det ikke mindst er pengeinstitutterne, der har indbyggernes interesse. Der er afbildet ikke mindre end fem banker og sparekasser med facade og interiør efter lukketid, uden publikum og tildels uden personale; især af interesse for bankrøvere. Når man har hentet penge i banken, kan man slå op på pelsbillederne i farve side 61, tekst: »I fornemme pelsforretninger vises internationalt prisbelønnede modeller«. Det ligner en annonce, men er det ikke; priserne mangler. Eller man kan gå i de gæstfrie restauranter, der er afbildet side 90 (»Cafe Maass i Angelbogade lige ved Sønder-torv«), side 94 (»Cafe Preusser, gennem 3 generationer stedet, hvor man får en god kop kaffe i hyggelige omgivelser«) og side 119 (»I december 1966 indviedes en moderne lufthavnsrestaurant med plads til 125 gæster. I forbindelse hermed findes en stor terrasse med plads til 200 gæster. Fra alle pladser er der uhindret udsigt til flyvepladsen«). Og så havde vi forøvrigt nær glemt Gnomenkeller, afbildet side 91 uden gæster og tjenere, måske for at man bedre kan beundre kunsten på væggene (»De muntre vægbilleder er malet af kunstneren Albertsen og ved sidste ombygning for få år siden repareret og oprfrisket af kunstmaler Grandisch«).

Der er omkring en snes farverepro-

duktioner, gennemgående af fin kvalitet. Måske er det ubeskedent at ønske sig farve på endnu flere billeder, f. eks. af Mariekirken's glasmaleri side 56, Kompagniporten side 71 og den gamle dør i Jørgensgade side 86. Eventuelt kunne man så spare farvebillederne af romfabrikerne i stedet.

Andre billeder savnes helt. Nikolajkirkens orgel, hvis facade ifølge teksten »regnes for Nordens prægtigste«, får vi ikke at se. Heller ikke de runde sten (»De mange runde sten på højene stammer fra istiden . . .«, side 10). »De store, højtbeliggende skolebygninger præger bybilledet« ifølge teksten, men den billedmæssige dokumentation mangler. Hvorfor ikke her benytte Duborgskolen, når man nu ikke finder anledning til at gengive en af de nye danske skoler i Flensborg? Borgerforeningens gård noteres i teksten som en seværdighed, men illustration er udeladt, måske fordi man i forvejen er velforsynet med bemærkelsesværdige restaurationer i eksteriør og interiør.

Tekstafdelingen burde barberes for banaliteter: »Murerne, tømmerne, tagdækkerne og installatørerne har været med til at forandre byens ansigt ved opførelsen af de mange bygninger til administrationen, til kaserner, skoler, højhuse, alderdomshjem, biblioteker, handelshuse og industribygninger« (s. 31). Og for billig lyrik: »I Flensborg ligger vinden altid på lur, blæser gennem fiskenetene og trækker furer i fiskernes vejrbidte ansigter« (side 9). For tanketorsk: »Skibene kaldes i Flensborg spritbåde og i Danmark smør-både« (side 30). For selvmodsigelser: Snart stammer Mariekirken fra året 1284, snart er den bygget tidligere. Nikolajkirken er næsten lige så uheldig, dog kun med fire års difference; side 10 er den bygget 1386, side 15 sættes årstallet til 1390. Temmelig tankevækkende er oplysningen side 11 om billeder, der stammer fra slutningen af det 16. århundrede. Hvilke billeder?

Specielt om den danske udgave må siges, at den kan anbefales som guldgrube for alle, der ynder at samle på germanismer: Omkring samme tid anlagdes Søndertorv, den anden torveplads foruden Nørretorv (s. 10). Værftet var et af de mest beskæftigede værfter for handelsskibe (s. 11). Samme år som Nørreport og i samme (hollandske) byggemåde med skift af gule og røde mursten, byggede westfalske bygherrer (tysk udgave har: Baumeister) Skrangerne ved Nørreport (s. 16). Og på havnens jernbaneskiner slynger et tog sig af sted . . . (s. 19). Epitaph af kanzleren Georg Beyer med by- og havneansigt (s. 141).

I den danske udgave har man gjort sig prisværdige anstrengelser for at tillempe teksten med henblik på danske læsere. Man har hist og her oversat en sætning med anden adresse, f. eks. side 9: »Intet virker stærkere på gæster fra syden end den nordiske rigdom på farver«. Andre steder er man gået for vidt, som f. eks. når man supplerer dr. Fuldas beejstring for den vestfalske indflydelse (»Sidenhen har også indvandrede vestfalske købmænd og håndværkere været med til at præge byens ansigt . . .«) med denne påklistede tilføjelse: » . . . sammen med den oprindelige, efter de fleste historikers mening dansktalende, befolkning«.

Og kan man sige andet end tjah til forsøget side 11 på at komme uden om dr. Fuldas påstand om den vestfalske årsag til Flensborgs opblomstring i det 16. århundrede (» . . . vor allem bewirkt durch die Tatkraft zahlreicher westfälischer Kaufleute und Handwerker«). Heldigere har man været med omtalen

af Sankt Knuds Gildes ældste skrå, hvor Fuldas henrykkelse over, at den rummer viele altgermanische Züge, er erstattet med oplysningen om, at den var affattet på dansk. Mindre heldigt har man side 11 oversat Fuldas angivelse af de under den danske krone forenede riger med »det danske kongerige«, og det er en dårlig idé at for danske Schrangen til Skranger, en betegnelse, der næppe er hørt før, selv blandt danske flensborgere. Vil man ikke nøjes med at tale om buegangen, men ønsker en oversættelse af Schrangen, må det blive: boderne; det var i Buegangens boder, slagterne falbød deres varer.

Side 19 oplyser, at hvor Krusaa udmunder i Flensborg fjord, »står den første tyske grænsesten«. Hvad menes der med den første? Den tyske original har ordlyden: »Hier steht auch der deutsche Grenzstein Nr. 1«. Hvor nr. 1 sigter til grænsestenenes nummerorden. Men i den tyske tekst er grænsestenen set sydfra. Da grænsestenene er fælles, måtte en dansk tekst i hvert fald annullere det tyske nationalitetsmærke.

Tiderne har givet vældige muligheder for at videregive historieberetninger i populær form gennem billedbøger som den foreliggende, men opgaven er ikke så let at løse, som det ser ud til. Historisk Samfunds billedbog om Sønderjylland er et forbillede, man i Flensborg burde have haft for øje. Og alligevel kan det ikke stærkt nok fremhæves, at der er megen underholdning at hente i den flensborgske billedbogs tekst og billeder, dette karakteristiske produkt af dansk og tysk. Med en ny udgave vil man kunne gøre bogen bedre, men absolut ikke mere underholdende.

Bjørn Svensson.

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i

Tydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

*Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekviperung*

**Besøg
landsdelens
museer**

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

Ladelund

Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjydsk
Tæppefabrik**

*A. R. Kjærby A-S
Højer*

Graasten Bank ^{A/S}

GRAASTEN

^{A/S} Sønderjydsk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grønsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største dagblad

A. Nielsen & Co. A/S

Nykøbing Falster

A-S Faxe Kalkbrud

Frederiksholms Kanal 16

Telefon Minerva 7500

Jordbrugskalk

90% kulsur kalk i varen, som den leveres, 100% passerer 3 mm sigte

Lolland-Falsters Folketidende

Stiftets største blad

Nykøbing F.

Pindstrup Mosebrug

SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18

Graasten Andelsslagteri

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

ANDELSBANKEN

Haderslev

Aabenraa

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{5}$ • VOJENS

Sønderjysk Månedsskrifts adresse: 11. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Redaktørernes adresser: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder. Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå. Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. - Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder.